

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИ МИЛЛИЙ МАЪНАВИЙ ХАЗИНА.

Адабиёт бўлими мудир: **Н.Мўминова**

27.01.2026 йил

Бу йил ҳазрат мир Алишер Навоий таввалудига 585 йил тўлди. Шунча асрлар ўтса ҳамки бобокалонимизнинг бизга қолдирган бой маънавий мерослари ҳали-ҳануз бизни комилликка етакловчи асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Алломанинг тасаввуридаги комил инсон ўз қиёфасида энг юксак инсоний фазилатлар мужассам эта олиши лозим. Чунончи, у ижодкор, қобилиятли, шу билан бирга илм-фанга нисбатан муҳаббатли бўлмоғи зарур. АлишерНавоийнинг карашларига кўра, ана шундай сифатларнинг соҳиби бўла олган инсонгина ўз кучи ҳамда ақлу заковатига ишонади. Ўз кучи ва ақлу заковатига қаттиқ ишона олган инсонгина турли қийинчиликларга бардош бера олади, у ўта мураккаб муммоларни ҳам ечимини топа олишга қодир. Илм-фан сирларида хабардор бўлишнинг инсон аҳамиятини ёритар экан, аллома айни ўринда илмни қоронғуликни ёритадиган чироқ, ҳаёт йўлини нурафшон этадиган қуёш, одамларнинг ҳақиқий қиёфасини кўрсата олувчи омил сифатида таърифлайди. Ушбу фикр мутаффакир томонидан яратилган “Назмул-жавоҳир” асарида қуйидагича баён этилади:

Ким олим эса нуқтасида барҳақ де они,

Гар базм тузар биҳишти мутлақ де они.

Ҳар кимсаки йўқ илм ахлоқ де они,

Мажлисидаки илм бўлса учмақ де они.

Мазкур тўртликнинг мазмунида илмли, оқил одам ўз мақсадига эришиш йўлида учрайдиган ҳар қандай қийинчиликни енгиб ўтади, ким илмни ўзига таянч қилиб олса, у ҳеч қачон қоқилмайди, зеро, илм инсоннинг бахт-саодатини таъминлашга хизмат қилади деган ғоя ўз аксини топган.

Алишер Навоий илм ўрганишга интилишни инсон камолотини таъминлаш учун хизмат қилувчи энг зарур фазилатлардан бири деб билади. Илмни инсонни, халқни

нодонликдан, жаҳолатдан қутқазувчи омил сифатида таърифлайди. Асарлари мазмунида илгари сурилган ғоялар ёрдамида кишиларни илмли ва маърифатли бўлишга ундайди. Мутафаккир илм ўрганишни ҳар бир кишининг инсоний бурчи дея эътироф этади. Зеро, илм ўрганишдан мақсад ҳам халқнинг фаровон, бахтли-саодатли ҳаёт кечиришини, мамлакатни обод бўлишини таъминлашга ҳисса қўшишдир, дея таъкидлайди. Билимли ва доно кишилар ҳамиша ўз халқининг манфаати ҳамда мамлакатининг равнақи йўлида фаолият олиб боришига ишонади. Мазкур ўринда Мирзо Улуғбекни ана шундай ҳислатга эга бўлганлигига урғу беради. Алишер Навоий орзу қилган комил инсон фақат илмли бўлиш билан қаноатланиб қолмайди. Уни етук инсон сифатида тарифлаш учун инсонда илм билан бирга сабр қаноат, саҳийлик, ҳиммат, тўғрилиқ, ростгўйлик, тавозе, одоб, вафо каби сифатларнинг ҳам мавжуд бўлиши тақозо этади. Аллома узок йиллар давомида олиб борган ҳаётий кузатишлари ва тажрибаси асосида “Маҳбуб ул-қулуб” (“Кўнгилларнинг севгани”) асарини яратади. Ушбу асарни ёзишдан кўзлаган асосий мақсадини асар муқаддимасида қуйидаги тарзда очиб берган: “Ҳар кўча кўйда югурибман ва олам аҳлидин ҳар ҳил ишларга ўзимни етказибман. Яхши ва ёмоннинг феъл атворини билибман, ёмон яхши ҳислатларини тажриба қилибман. Яхшилик ва ёмонликни аслини ҳам, захрини ҳам тортиб кўрдим. Хасислар ва қарамлар етказган яра ва берган малҳамни кўнглим таг-туғи билан сезгандирман. Замон аҳлидан баъзи ҳамсухбатлар ва давр кишиларидан айрим дўстлар бу ҳоллардан хабарсиз ва кўнгиллари бу яхшилик ва ёмонликларидан асарсиздир. Бу ҳилдаги ҳамсухбат ва дўстларни ҳабардор қилмоқ ва бу ҳоллардан огохлантирмоқ лозим кўринадики ҳар тоифанинг ҳислатларидан маълумотлари ва ҳар табақанинг аҳволидан билимлари бўлсин. Кейин муносиб кишилар хизматиға югурсинлар ва номуносиб одамлар суҳбатидан тортинишни зарур билсинлар ва барча одамлар билан махфий сирлардан сўз очмасинлар. Шайтон сифатлар ҳийла ва алдовларига ўйинчоқ бўлиб қолмасинлар, кимки ҳар-ҳил кишилар билан суҳбатлашиш ва яқинлашишни ҳавас қилса, бу борада каминанинг тажрибаси ёшлар учун етарлидир.”

Асар уч қисмдан иборат. Навоийнинг ўзи таъкидлаганидек асарнинг биринчи қисмида турли тоифага мансуб одамларнинг феъл атворлари.

Иккинчи қимсида яхши хислатлар ва ёмон феллар, уларнинг ўзига хос жиҳатлари;

Учинчи қисмида эса яхши фел ва хислатлар инсонда уларни шакллантиришга оид қарашлар баён этилади.

Аллома инсонга хос бўлган маънавий-ахлоқий хислатлар хусуида сўз юритар экан мазкур сифатларнинг ҳар бирига тўлақонли тариф бериб ўтади. Мутаффакир ахлоқлиликнинг энг муҳим мезони одоб деб ҳисоблайди. Одоби ахлоқли бўлиш инонга атрофдаги кишилар ўртасида муайян мавқе ҳамда ҳурматга сазовор бўлишга ёрдам беради. Одобга эга бўлиш инсон ҳаётидаги ролини кўрсатиб берар экан Алишер Навоий шундай фикрларни ифода этади. “Адаб кичик ёшдагиларни улуғлар дуосига сазовор этади ва у дуо барокати билан умрбод баҳраманд бўлади. Адаб, кичкиналар меҳрини улуғлар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнгилда абадий қолади.”

Ёшларни кўзга улуғ кўрсатади. Уларнинг юриш-туришини халқ улуғвор билади. Ўзига қарши халқ томонидан бўладиган ҳурматсизилк эшигини боғлайди ва кишини ҳазил-мазахдан ва камситилишидан сақлайди. Киши табиатини инсонийлик йўлига солади ва одам миждозига одамгарчилик манзилида ором беради. Кичикларга ундан мунча натижа ҳосил бўлгач, катталарга аллақачон бўлишини кўрарсан.

Адабдан муҳаббатга безак ва пардоз этади, адаб таркидан дўстликнинг равнак ва баҳоси кетади. Адаб ва тавозуъ дўстлик кўзгусини ярқиратади, икки томондан ёруғлик етказади.

Тавозуъли ва адаблиларга таъзим ва ҳурмат этади ва у уруғни эккан бу қимматбаҳо ҳосилни тўплаб олади. Халқ муомаласида яхши ахлоқнинг бошланғичи шу хислатлар ва бу хислат қаттиқ ўрнашса, муҳаббатга ҳалал етиши маҳолдир. Агар ҳар икки томонда яхши ҳулқ бўлса, адаби ва тавозуъ эвазига пайдо бўлади. Демак, яхши ҳулқнинг асоси бўлган одоб Алишер Навоийнинг талқинида барча инсоний

хислатларнинг бош бўғини саналади. Қаноат, сабр, тавозе, ишқ, вафо, саховат, химмат, карам, мурувват, ҳилм (юмшоқ кўнгиллик) каби ижобий фазилаталарнинг одобли, ахлоқли кишилар қиёфасидагина намоён бўлишига урғу бериб ўтади. Мутафаккир инсонга хос бўлган маънавий-ахлоқий хислатлар хусусидаги фикрларини уларнинг ҳар бирига тўлақонли таъриф бериш асосида давом эттиради. Чунончи, “қаноат-булоқдир-сув олган билан қуримайди. Хазинадир-нақдинаси сочилгани билан камаймайдир. Экинзордир-уруғи иззат ва шавкат меваси берадир. Дарахтдир-шохи тортинчоқлик ва ҳурмат меваси етказди.

Кимки, қаноат кўрғондир, у ерга кирсанг нафс ёмонлигидан қутуларсан, тоғликлардир-у ерга чиқсанг душман ва дўстга карамликдан халос бўларсан; тубанлашишдир-натижаси юксаклик; зориқишлиқдир-фойдаси эҳтиёткорлик уруғининг меваси фаровонлик.”

Алишер Навоий қаноатни тўлдирувчи инсоний фазилатлар сабр, саҳийлик, карам, мурувват, ҳиммат эканлигини таъкидлаб ўтади. Мазкур хислатларнинг бири-бирига яқинлиги ҳамда уларни инсоннинг обрў-эътиборини юксак даражага кўтаришга хизмат қилувчи хислатлар саналашини айтиб ўтади. Айни ўринда сабр деб аталувчи хислатга шундай таъриф беради: “Сабр аччикдир-аммо фойда берувчи, каттикдир-аммо зарарни даф этувчи. Сабр шодликлар калитидир ва бандлар очқичидир.”

У ўртоқдир-сухбати зериктирарли, аммо мақсадга олиб боровчи; у улфатдир-умиди узун, аммо охири истакка элтувчи.

Уловдир-юриши тахир, аммо манзилга етказувчи; туядир-қадами оғир лекин бекатга туширгувчи.

Хулоса қилиб атганда Навоий асарларидаги ахлоққа доир фикрлар, ҳоҳ амалий ахлоққа, ҳоҳ ахлоқ назариясига таалуқли бўлсин улар улкан бир давр ахлоқий қарашларининг йиғиндиси сифатида, нафақат ўз даврида, балки бугунги кунимизда, бундан кейинги даврларда ҳам тадбиқ этишга лойиқдир.

Ҳазрат Навоий ушбу **“Махбуб ул-қулуб”** асарининг сўнгида ўзлари ёзганларидек:

Бу қалам билан ёзганларим:
Бу кўнгил аҳли наздида маҳбуби қулуб бўлғай,
Агар нуқсонини топсалар айбдор қилмағайлар.
Ҳар ким ўқиса, шаксиз, ниятига етгай.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-том
2. А. Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” китоби.
3. Шахсий фикрлар.